

1.2 Corruption as a transnational problem

Історико-правові дослідження достовірно засвідчують, що корупція існувала у суспільстві завжди з моменту виникнення держави, а отже, й утворення державного апарату управління. Так, ще за часів абсолютистських монархій в Європі (XVI–XVII ст.) вважали цілком прийнятним таке явище як торгівля дохідними державними посадами та іншими престижними постами при королівських дворах, що фактично легалізувало явну корупційну практику заради поповнення державної скарбниці. У той же час на Русі домінували дві форми корупції: лихоїмство, що зі староруської означало отримання чиновником подарунків особисто або через посередників без порушення функціональних обов’язків; та мздоїмство - отримання чиновником матеріальних цінностей як подяки за вчинення протиправного діяння. Епоха радянської адміністративно-командної бюрократії породила свої моделі корупції у вигляді кумівства, сімейності, іншого протекціонізму в соціально престижних сферах; а штучно підтримуваний дефіцит матеріальних благ, продуктів, засобів дозвілля та відпочинку створював сприятливу для корупції ситуацію привілейованого споживання.

Розглядаючи *корупцію як соціальне явище* необхідно звернути увагу на наступне. По-перше, корупція притаманна суспільству відтоді, відколи виник інститут влади. Як невід’ємний супутник складного і багатоаспектного суспільного буття, корупція не може бути зведена до певного переліку дій особи, уповноваженої на виконання функцій держави. Оскільки корупційні дії порушують широкий спектр соціальних норм (моральних, етичних, корпоративних), боротьба з ними можлива лише за умов використання усього спектру заходів соціально-юридичного впливу.

По-друге, корупція має масовий характер. Жодна країна ніколи не була вільною від корупції. Як невід’ємний супутник суспільства та держави, корупція оформилась у сталі форми, що мають типовий характер. Вони охоплюють різні

способи протиправного використання представниками влади свого статусу для задоволення власних (особистих або вузько групових) потреб.

По-третє, причини, які зумовлюють існування корупції в різних країнах світу, також мають багато спільного. Зокрема, до типових рис відносяться: недосконалий механізм захисту права власності та відсутність зрозумілої та чіткої економічної політики в державі; неефективність діяльності бюрократизованої влади та відсутність нормативно деталізованих процедур надання населенню країни управлінських послуг, безвідповідальність контролюючих та правоохоронних структур; значний податковий пресинг, зайва ускладненість і запутаність правових засад оподаткування; слабка і неефективна судова система; відсутність адекватної правової бази боротьби з корупцією тощо.

Дослідники виділяють кілька варіантів походження терміна «корупція». Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів *correi* (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) і *rumpere* (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати). В результаті утворився самостійний термін *corruptere*, який передбачає участь у діяльності кількох осіб, метою яких є гальмування нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства. Іноді цей термін також пов'язують з латинським словом *corruptio*, яке тлумачиться як підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених підкреслює твердження, що наукове розуміння поняття корупція є досить розмитим. Аналіз вживання терміна корупція в юридичній літературі засвідчує, що вченими висловлюється надзвичайно широке розмаїття думок щодо сутності цього явища. При цьому інколи висловлюються не тільки надзвичайно загальні, нечіткі формулювання, а й такі, що виключають одне одного. Існує багато різних визначень поняття корупція, але повної ясності і правової точності до цього часу немає.

Юридичний словник Г. Блека визначає корупцію як: «діяння, що вчиняється з наміром надати деякі переваги, які несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які протирічать обов'язкам і правам інших осіб» [7].

Значна група науковців розглядає корупцію як суспільно небезпечне кримінально каране діяння. Деякі автори вважають помилковим зведення корупції до хабарництва. Окремі зарубіжні вчені підкреслюють, що «підкуп (одержання хабара), дійсно, був першою формою прояву корупції, проте, крім цього, даним поняттям охоплюються також випадки, коли посадові особи діють з інших вузькогоспичних мотивів (влаштування долі некомпетентних родичів, кумівство тощо)» [8, с. 340]. Найбільш поширеним визначенням корупції є використання державної влади в корисних цілях. Частіше корупція розуміється як використання службового становища посадовими особами для надання за винагороду різного роду матеріальних благ, пільг, послуг або інших переваг. Поряд з використанням влади або посадових повноважень корупцією визнається використання авторитету посади та пов'язаних з нею можливостей, але для задоволення інтересів третіх осіб шляхом неправомірного використання офіційних повноважень, авторитету влади та інших можливостей, які надає посадовій особі її посада, являє собою корупцію лише тоді, коли такі інтереси є груповими [9, с.43]. Крім того, дана група науковців розглядають корупцію як елемент організованої злочинності.

В сучасній науковій думці корупцію розглядають також як певне негативне соціальне явище, що пов'язане або виражається у зловживанні владою (службовим становищем) в особистих корисливих інтересах чи в інтересах близьких осіб (вузькогрупових, корпоративних інтересах) [10, с. 156]. В той же час корупцію доречно розглядати як соціологічну, кримінологічну, транснаціональну та правову категорії. Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Мельник М., у кримінологічному аспекті корупцію слід

окреслювати «як соціальне явище, яке охоплює усю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їм. Із точки зору правового аспекту корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, а також порушень етики поведінки посадових (службових) осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь» [11, с. 15].

Р.П. Тучак зосереджує увагу на трьох аспектах поняття «корупція»: «а) політичному, який виражається в проникненні осіб кримінальної орієнтації в структури політичної влади і використанні їх можливостей для задоволення своїх злочинних потреб; б) соціально-економічному, що полягає у спотворенні (викривленні) корумпованим держапаратом рішень держави з соціально-економічних питань, а також численними випадками допуску кримінальних елементів до економічних важелів управління; в) правовому, для якого характерне лобіювання інтересів у процесі законотворчої діяльності» [12, с.204].

Отже, в українській науці простежується існування двох підходів до розуміння корупції – вузького, заснованого на розумінні корупції як злочину, та широкого, де корупція розглядається як соціальне явище.

У міжнародно-правових актах корупції має особливе визначення та окреслення, причому державам надається право самостійно визначати поняття корупції. Зокрема, у *Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку*, прийнятому 34-ю сесією *Генеральної Асамблеї ООН у 1979 році*, відзначено, що в загальному сенсі корупція являє собою дію чи бездіяльність при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [13].

У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією» (Гавана, 1990 рік)

корупція визначається як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності».

У **Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією»** вона визначається як зловживання державою владою для одержання вигоди в особистих цілях та охоплює хабарництво (винагороду за відхилення від службових обов'язків), непотизм (патрунування на підставі приватних відносин) і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання [14, с.191].

Страсбурзька конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію від 4 листопада 1999 р. тлумачить корупцію як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, що порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, яка отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [15].

Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 році, характеризує корупцію наступним чином:

- 1) пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно;
- 2) будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе як матеріальну вигоду, так і переваги нематеріального характеру;
- 3) корупційні діяння можуть вчинюватись як особисто, так і через посередників [16]

Міждисциплінарна група з корупції Ради Європи подає таке визначення: «Корупція – це хабарництво та будь-яка інша винагорода особі, якій доручено виконання певних обов'язків у державному або приватному секторі, що веде до порушень зобов'язань, покладених на неї за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, або іншого роду відносин з

метою отримання будь-якої незаконної вигоди для себе та інших» [17, с. 9]. Таку саму ідею закладено у положенні, підготовленому Секретаріатом ООН на основі досвіду різних країн.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 *«корупція - використання особою, зазначеною у ч.1 ст. 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей»* [18].

Отже, корупційним може бути визнано будь-який умисний злочин, що вчинюється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб. Тому до ознак слід віднести:

1) особлива сфера соціальних відносин, в якій можливе вчинення корупційних злочинів, - сфера державного управління та місцевого самоврядування;

2) неправомірне використання (зловживання) посадовою особою наданої їй влади або свого посадового становища;

3) задоволення шляхом такого зловживання особистого інтересу чи інтересу третіх осіб;

4) спеціальний суб'єкт - особа, уповноважена на виконання функцій держави.

Як зазначає В.М. Трепак: «специфічними, ідентифікуючими ознаками корупції..., що має бути відображено в дефініції, ...є: системність, дисфункція процесів соціального управління в усіх сферах життя суспільства як наслідок корупції; прояв як множинність корисливих зловживань службовими

повноваженнями в державному, муніципальному та приватному секторах, різних форм підкупу-продажності службовців» [14, с. 192] До цього переліку ознак корупції доцільно додати глобальність корупційних проявів; їх глибоке історичне походження; взаємно вигідну угоду між суб'єктами обох сторін корупційних відносин, встановлення взаємних зобов'язань між ними і намагання приховати це; перевага особистої вигоди над суспільними інтересами; слід також зробити наголос на порушенні закону та морально-етичних норм, на властивості корупції пристосовуватись до реалій життя, еволюціонувати [19, с.79].

Корупція знаходить своє відображення у трьох аспектах: політичному, соціально-економічному і правовому.

Політична корупція – це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дає змогу конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу. Такими діями завдається матеріальна й моральна шкода державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Отже, корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або їх бездіяльність. Це негативно впливає на авторитет держави, ставить під сумнів дотримання принципів верховенства права, ефективної діяльності державних органів та взаємодії гілок влади. Вона має характер злочинної діяльності в політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління: знижується довіра до влади, люди перестають вірити у процедуру її формування; спостерігається відчуження влади від суспільства та громадських інститутів; девальвується значення права та закону як інструментів регулювання громадського життя.

Дослідники корупції як явища *соціально-економічного характеру* вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, яка має економічне підґрунтя. Як функція управління, корупція має соціальне забарвлення, а за своєю сутністю є економічною категорією. Соціально-

економічні аспекти корупції полягають у спотворенні корумпованим державним апаратом соціально-економічної політики держави.

Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення. У такому разі соціально-економічні й політичні чинники корупції є вторинними або надбудовою над її правовою основою. Отже, корупція – термін соціально-правовий, кримінологічний, який охоплює злочини та порушення, пов'язані з використанням службового становища в особистих або групових цілях. Цієї думки дотримуються такі вчені, як: Є.В. Невмержицький, О.Г. Бондарчук, В.Д. Гвоздецький, М.Г. Вербенський. Вони тлумачать корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, занятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.

З юридичної точки зору, корупція – це: – підкуп-продажність державних службовців; – зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в певних особистих інтересах; – використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; – елемент (ознака) організованої злочинності.

Дослідження Гаращук В.М. та Мухтаєва А.О. дають змогу **виокремити чотири основні рівні (види) корупції** [20, с. 52]:

1. «Високорівнева» (або «елітарна», «можновладна») корупція характерна для вищих ешелонів влади (вищі органи влади, центральні органи виконавчої влади, центральні апарати правоохоронних органів та судової гілки влади). Саме на цьому рівні розробляються корупційні схеми, створюються корупційні мережі. До основних форм «високорівневої» корупції слід віднести:

- корупційний лобізм;

- корупційний протекціонізм і фаворитизм;
- таємні внески на політичні цілі, внески на вибори з наступними «дивідендами» у вигляді високих державних посад;
- перехід державних посадових осіб на керівні посади комерційних структур, які вони, перебуваючи при владі, підтримували за державний рахунок;
- поєднання державної служби з комерційною діяльністю;
- роздавання податкових пільг;
- надання монополії щодо певного виду комерційної діяльності;
- перешкода в отриманні спеціальних дозволів, ліцензій на зайняття певними видами діяльності (так званий «державний рекет», або торгівля дискреційною владою);
- призначення на відповідальні державні посади тощо.

Найбільш уразливими сферами «високорівневої» корупції є: - бюджетна сфера (у тому числі міжнародна валютна допомога); - приватизація державного майна; - паливно-енергетичний сектор; - контроль над тіньовою економікою та нелегальним бізнесом; - розподіл державної власності, землі та природних багатств України; - митна сфера.

2. *Корупція в середніх ешелонах влади (обласного рівня).* Практично тотожна корупції «елітарній». У зв'язку з меншим рівнем повноважень відрізняється меншими можливостями корупціонерів обласного рівня використовувати державну власність у своїх особистих цілях. Тут менші фінансові потоки, менша кількість великих об'єктів державної власності, обмежені й владні повноваження чиновництва. Але, зважаючи на звичайну арифметичну кількість чиновництва, шкода від корупціонерів цього рівня навряд чи менша.

3. *Корупція «низова» (дрібного чиновництва),* тобто держслужбовців які безпосередньо проводять роботу з підготовки управлінських рішень, висновків, готують або видають відповідні дозволи, інші документи, здійснюють

контрольні дії, розслідування справ, безпосередньо притягають до правової відповідальності (рівень районів, міст, районів у містах). Дрібна управлінська (низова) корупція має свою кількісну та якісну характеристику (ознаки).

Специфіка сфер її поширення полягає в такому:

1) це місцевий локальний рівень (рівень муніципальної влади), де не вирішуються питання глобального, довгострокового характеру;

2) об'єктом корупції у даному випадку є задоволення «поточних» потреб громадянина владно-політичного характеру (отримання довідки, фінансової допомоги, поставлення на облік, відкриття власної справи тощо).

Найбільш «корупційно-небезпечні» сфери дрібної корупції: - митна сфера (дрібні порушення правил митного режиму, дрібна контрабанда, тощо); - дозвольно-ліцензійна система; - сфера дрібного підприємництва; - контрольно-наглядова діяльність; - правоохоронна діяльність; - житлово-комунальне та побутове обслуговування населення; - система охорони здоров'я; - сфера освіти та дошкільного виховання.

4. *Корупція «від злиднів».* Найбільш безпечний вид корупції. Здійснюється дрібним чиновництвом не на постійній основі, ситуативно або коли вже склалося «зовсім скрутне матеріальне становище». Її відносна безпечність полягає у тому, що корупційні дії вчиняються службовцями, які мають достатньо високий моральний рівень, люблять свою країну, поважають свій народ.

Крім зазначеної класифікації, Фоміна В.М. і Кузьменко В.В. *доречно поділяють корупцію за* [21, с. 184]:

• *сферами діяльності*: 1) політична; 2) економічна, або ділова (бізнес-еліта країни). В нашій країні, де влада зрослася з бізнесом, цей поділ є досить умовним; 3) побутова (традиції віддячити за роботу дрібному чиновнику, лікарю та ін.);

• *гілками влади*: 1) корупція чиновництва у сфері законодавчої влади; 2) виконавчої влади; 3) судової влади. Сюди ж слід віднести й корупцію з боку посадових осіб правоохоронних та контрольно-наглядових органів;

•*часом вчинення*: 1) ситуативна; 2) корупція на постійній основі, коли це стає способом життя службовця, істотним матеріальним поповненням власного бюджету (або його основною статтею);

•*способом учинення*: 1) лобізм. Полягає у «проштовхуванні» шляхом прийняття нормативних та інших актів у всіх гілках влади, органах місцевого самоврядування, потрібних окремим кланам, бізнес-групам рішень, які часто суперечать інтересам і нації, чинному законодавству, або зміни редакції нормативних актів не на користь інтересам держави та суспільства.

2) Хабарництво у торгівлі, пов'язане з функціонуванням чорного ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів.

3) Патронажна система, що виникає, як правило, тоді, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи, намагаються монополізувати владу аж до встановлення повного контролю за діяльністю легітимного уряду.

4) Непотизм (дружба або кумівство) призводить до виникнення несправедливих великих поступок при укладанні угод, призначення родичів на вузлові посади в системі управління, пільгової купівлі власності, доступу до твердих валют тощо.

5) Кризова корупція – робота великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, які можуть призвести до великих політичних зрушень або змін у країні.

В сучасній науковій думці корупцію розглядають як «певне негативне соціальне явище, що пов'язане або виражається у зловживанні владою (службовим становищем) в особистих корисливих інтересах чи в інтересах близьких осіб (вузькогрупових, корпоративних інтересах)» [10, с. 141]. В той же час корупцію доречно розглядати як соціологічну, кримінологічну, транснаціональну та правову категорії.

Від з'ясування явищ, процесів та інших чинників що здійснюють детермінуючий вплив на корупційні прояви є основою обґрунтування рекомендацій щодо їх запобігання. Впливати необхідно передусім на те, що породжує, обумовлює злочинність і її розвиток. Ефективність і результативність запобіжного впливу залежить від того, наскільки обґрунтовано, точно і предметно визначити ті явища, факти і процеси, які обумовлюють або спричиняють злочинність.

Питання сутності корупції останнім часом досить активно привертають увагу вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як - Багрій-Шахматов Л.В., Гура В.В., Гаращук В.М., Мельник М. І., Мухтаєв А.О., Ревак І.О., Тучак Р. М., Трепак В.М. тощо. В свою чергу значну увагу саме питанням дослідження детермінантних факторів корупції приділяли такі науковці як, О.Ю. Бусол, Л.Сміян, Т.В. Корнякова, В.К. Матвійчук, В.М. Юрчишин тощо.

Детермінуючі фактори появи та розповсюдження корупційних проявів для кожної із країн можуть відрізнятися. За своїм змістом криміногенні детермінанти підрозділяються на соціально-економічні, ідеологічні, політичні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські. Причинно-наслідковий зв'язок має місце між певними факторами соціально-економічного, ідеологічного, політичного, соціально-психологічного характеру і корупцією, а причинно-обумовлений зв'язок — між певними факторами як щойно названого характеру, так і між культурно-виховними, організаційно-управлінськими факторами та корупцією. Крім того, генезис корупційної діяльності буде пов'язаний із соціально-психологічними детермінантами, тобто традиціями, мораллю, поглядами, звичками. Вони — обов'язковий і провідний компонент механізму здійснення злочинів та існування злочинності.

Причини та умови злочинності в цілому та корупції зокрема, видів і окремих корупційних правопорушень прийнято поділяти на дві категорії: 1) детермінанти які формують та впливають на особистість, що призвели до вчинення корупційного діяння і відповідної мотивації; 2) фактори, які сприяють здійсненню корупційного правопорушення, стимулюють і полегшують його,

відносячись до ситуації злочину. Перша з названих категорій - це різноманітні негативні сторони виховання особистості та впливу на неї в процесі життєдіяльності, в сімейно-побутовій сфері, за місцем роботи, в неформальних спільнотах, через систему ЗМІ тощо. Друга категорія - це прогалини, недогляди, помилки, недоліки в системі протидії злочинності, в організаційно-управлінській сфері. Обидві категорії причин та умов тісно взаємодіють та взаємовпливають.

Отже, специфіка причин корупції «формується в залежності від соціально-економічних, політичних, організаційно-правових та психологічних умов розвитку у певний період часу» [22, с. 267], серед яких можна виділити:

- недосконала система державного управління (або незакінчені реформи в системі органів державного управління),
- низький рівень професіоналізму державних службовців, топ-менеджерів, вищого керівництва у державі,
- відверто недосконала судова система,
- політична корупція в парламенті,
- брак політичної волі національних лідерів щодо ефективного протистояння проявам корупції, насамперед проявам політичної корупції,
- слабкість або відсутність інститутів громадянського суспільства.

При відсутності у когось дискреційної влади, корупція була б неможлива. Особа або група осіб, що володіє верховною владою, для реалізації політики, яку вона визначає, призначає адміністраторів, яких наділяють необхідними повноваженнями, в розпорядження яких вона передає необхідні ресурси, для яких вона встановлює правила поведінки і над якими вона здійснює нагляд. При цьому існує проблема - консервативність закону та неможливість всеосяжного контролю і система управління стає абсолютно негнучкою, і невідповідність жорстких норм реаліям здатна повністю зупинити роботу. А це означає, що в непередбаченій законом, ситуації адміністратор може почати керуватися найбільш вигідним власним розсудом. В свою чергу, нагляд вимагає витрат, але крім того, надмірно жорсткий контроль наносить удар по якості управлінського персоналу і приводить до відтоку творчо мислячих кадрів. Таким чином,

принцип управління сам по собі містить потенційну можливість для корупції. Ця можливість переростає в об'єктивні умови, коли потенційна вигода переважає над ризиками.

Причиною корупційних проявів також є переоцінка цінностей у суспільстві та недостатньо ефективна діяльність керівництва, що може стати негативним прикладом для підлеглих, фінансові проблеми, недостатній відомчий контроль, недостатній ступінь сприйняття до дій, що можуть спровокувати корупційну поведінку, легковажність, наївність, лабільність (нестійкість).

Дуже небезпечним залишається зрощування державного апарату та органів місцевого самоврядування з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля. За даними аналітиків, нині не існує жодної підприємницької структури, яка б для пом'якшення такого тиску систематично не сплачувала чиновникам і рекетирам значні грошові суми.

Іноді стверджують, що корупція є частиною культури багатьох країн, які розвиваються. Хабарництво виправдовується тим, що люди в окремо взятій країні можуть терпляче ставитися до сплати невеликих сум за надання офіційних послуг (за надання дозволів, ліцензій та ін.). Але це не означає, що вони схвалюють такі дії, просто інколи це сприймається як подарунки. Але якщо подарунок виходить за межі традиційної гостинності, це викликає занепокоєння, оскільки спотворюється викривлена шкала людських цінностей та соціальних традицій.

До політичних детермінантів доречно віднести: загальна нестабільність політичної влади; відсутність політичної волі у впровадженні демократичних засад до різних сфер суспільного життя; непрозорість системи державного управління, процесів розробки та прийняття рішень; повільний розвиток політичної структури та громадянського суспільства, передусім, його громадянських інституцій; відсутність виховних установок у службовців щодо нетерпимості корупційним проявам, низький рівень правової культури,

відсутність високоморальних, професійних якостей; недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики, що спонукає службовців, до корупційних діянь, формує відчуття безкарності; недостатня зацікавленість держави та необхідних організаційних зусиль щодо створення громадських антикорупційних формувань, а також незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупцією; недостатньо ефективний парламентський контроль за діяльністю вищих посадовців виконавчої гілки влади; повільний розвиток системи управління.

Економічними чинниками є: нестабільність економіки країни; відсутність сприятливих умов для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, добросовісної конкуренції; непрозорість механізмів роздержавлення власності та тендерів для державних закупівель, вирішення інших господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо; зростання розриву між доходами підприємців і державних службовців, наділених повноваженнями управління економічними процесами; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; несприятливий інвестиційний клімат; недостатні заробітні плати державних службовців, нерозвиненість грошово-фінансової системи і т.п. До економічних факторів можна також віднести: 1) об'єктивне протиріччя між економічними потребами соціальних груп населення, окремих категорій громадян і можливостями суспільства їх задовольнити; 2) рівень життя більшості населення нижче рівня забезпечення фізіологічного виживання; 3) розшарування населення за рівнем доходів; 4) інфляція тощо.

Правові чинники включають: недосконалість нормативно-правової бази, що не забезпечує ефективної протидії зловживанням чиновництва, зберігає його надмірну закритість, не сприяє чіткому контролю за діяльністю службовців та надійному правовому захисту громадян від свавілля посадових осіб; «відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини; прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень і регламентує діяльність державних органів у боротьбу з ними; відсутність цілісної системи антикорупційних

засобів; невизначеність відповідальності за корупційні діяння; формальний характер чинної системи декларування доходів; неповне визначення суб'єктів; не цілеспрямованість правоохоронних органів щодо виконання правових вимог у виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх вчиненні» [23].

Організаційно-управлінськими чинниками є: слабка регламентація правил поведінки державних службовців, процедури здійснення їх повноважень, видання офіційних документів тощо; наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд; поширеність випадків заміщення посад через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо; формальне ставлення до перевірки ділових, професійних та етичних якостей при атестації службовців, підбору та ротації кадрів; злиття владного та кримінального середовища, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу представників злочинних угруповань; недосконалість системи декларування доходів державних службовців. Крім того до факторів що сприяють корупційним проявам слід віднести низький рівень організації управлінської діяльності окремих правоохоронних структур на різних рівнях керівництва в питаннях протидії корупції; кризи адміністративного управління та слабку взаємодія з правоохоронними системами суміжних держав.

До соціально-психологічних чинників належать: моральний занепад суспільства; відсутність морального бар'єру для припинення та відмови від корупційних дій; зорієнтованість значної частини населення на корупційне вирішення життєвих питань, перетворення корупції із соціальної аномалії у правило поведінки; низька рівень правосвідомості населення, психологічна неготовність громадян протидії корупції; корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики; моральна деформація частини керівного складу щодо корупційних проявів, поблажливе ставлення або навіть спонукання до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука).

До криміногенних чинників корупційної злочинності в Україні можна віднести повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства,

передусім, його громадянських інституцій; недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики; замкнутість системи управління, її повільний розвиток; несприятливі умови для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, особливо малого і середнього бізнесу; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; недосконалість нормативно-правової бази; відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини; прогалини в законодавстві; відсутність цілісної системи антикорупційних засобів; наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд; відсутність окремих працівників, що контролювали б цю сферу; низька психологічна готовність громадян протидії корупції; корислива спрямованість багатьох державних службовців.

Ще однією детермінантою корупційних загроз в сучасній Україні Баланда А.Л. виділяє значне перевищення «ціни виконання закону» (законослухняної поведінки) над «ціною нелегальності» та «ціною ухилення від покарання» (наприклад, надання неправомірної вигоди) [24, с. 297]. Доречно також підкреслити серед причин та умов корупційних загроз в українському суспільстві - толерантність суспільства до окремих протиправних виявів, «допустимість» вирішення окремих справ поза правовим полем (наприклад, ухилення від сплати податків, підтримання суспільством неформальної зайнятості, тінізація заробітної плати та підприємницької діяльності тощо).

Перелік цих детермінантів зазвичай далеко не повний, але з'ясування їх є однією з ефективних методів протидії корупційним проявам та вироблення і реалізації адекватних заходів запобігання. Крім того, причини, які зумовлюють існування корупції в різних країнах світу, мають багато спільного. Зокрема, до типових рис відносяться: недосконалий механізм захисту права власності та відсутність зрозумілої та чіткої економічної політики в державі; неефективність діяльності бюрократизованої влади та відсутність нормативно деталізованих процедур надання населенню країни управлінських послуг, безвідповідальність контролюючих та правоохоронних структур; значний податковий пресинг, зайва

ускладненість і заплутаність правових засад оподаткування; слабка і неефективна судова система; відсутність адекватної правової бази боротьби з корупцією тощо.

Отже, корупцію слід розглядати як певне негативне соціальне явище, що пов'язане чи проявляється в зловживанні службовим становищем в особистих корисливих цілях. При аналізі детермінантів слід враховувати як зовнішні так і внутрішні фактори, об'єктивні та суб'єктивні чинники що спонукають або створюють сприятливу ситуацію для корупційних проявів. Оптимальне розкриття детермінантів корупції створює більш результативну можливість протидіяти їм та організувати максимально ефективне запобігання.

В світі є дві базові моделі формування стратегії протидії корупційній злочинності. Це так звана *сінгапурська модель (азіатська) та шведська модель (європейська/скандинавська)*.

Перша модель, яка отримала назву від найменш корумпованої азіатської країни – Сінгапуру, який до того ж є прабатьком цієї моделі, характеризується швидким досягненням результату через не повне винищення корупційних проявів, а їх зведення до прийнятного для всіх членів суспільства рівня. Інакше зазначену модель можна назвати вертикальною (чіткий вплив на корупцію зверху донизу).

Горизонтальна модель, тобто шведська (скандинавська), передбачає тривалу антикорупційну діяльність, яка будується на певних антикорупційних заохоченнях. Хоча традиційно й прийнятно зазначену модель називати шведською чи скандинавською з огляду на той регіон, який дав їй поширення, ця модель є справді загальноєвропейською, якою керується абсолютна більшість держав в Європі. Шведська модель відрізняється від сінгапурської насамперед тим, що передбачає активне виховання населення на тлі нетерпимості до корупції й вже на цьому будуються інші заходи, спрямовані на протидію корупційній злочинності. Саме принцип недопущення формування злочинної поведінки лежить в основі шведської моделі. Серед західноєвропейських держав, які найбільш удало застосовують шведську модель стратегії протидії

корупційній злочинності, слід виокремити три сусідні країни, які утворюють так званий «БеНіЛюкс» (Бельгія, Нідерланди, Люксембург).

Крім того, виділяють три можливі *підходи до зменшення корупції*. По-перше, можна *посилити закони і їхнє виконання*, тим самим підвищивши ризик покарання. По-друге, можна *створити економічні механізми*, що дозволяють посадовим особам збільшити свої доходи, не порушуючи правила і закони. По-третє, можна *підсилити роль ринків і конкуренції*, тим самим зменшивши розмір потенційного прибутку від корупції. До останнього також відноситься конкуренція в наданні державних послуг, за умови дублювання одними державними органами функцій інших органів.

Більшість методів, що позитивно зарекомендували себе, відносяться до внутрішніх або зовнішніх механізмів нагляду. Внутрішній контроль передбачає внутрішні механізми і стимули, що існують в самому апараті управління: ясні стандарти виконання посадовими особами своїх обов'язків і строгий нагляд над кожним службовцем. З метою забезпечення нагляду часто виділяють особливі управління, які функціонують автономно. Наприклад, правоохоронні органи часто підкоряються розділу виконавчої влади, так само як і бюрократичний апарат, проте при цьому зберігають значну незалежність.

Внутрішній контроль був основним способом боротьби з корупцією в монархіях періоду абсолютизму і досі зберігає високу ефективність. Зокрема, Макіавеллі вважав, що в монархіях, «правлячих за допомогою слуг», корупція менш небезпечна, оскільки всі «слуги» зобов'язані милостям государя і їх важче підкуповувати.

Зовнішній контроль це механізми, які мають високий ступінь незалежності від виконавчої влади. Незалежна судова система, при якій бюрократ, що порушив закон, може бути легко і ефективно визнаний винним, різко знижує потенційну привабливість корупції. Одними з найефективніших інструментів контролю над корупцією бюрократичного апарату є свобода слова і ЗМІ.

Зовнішній контроль характерний для країн з ринковою економікою і ліберальною демократією. Ймовірно, це пов'язано з тим, що для реалізації

нормального функціонування ринку необхідні чіткі правила, механізми забезпечення виконання зобов'язань, зокрема, — ефективна правова система, що забезпечує здорове конкурентне середовище. Ліберальна демократія для досягнення своїх цілей також спирається на систему виборів, правову державу, незалежне правосуддя, розділення властей і систему «стримувань і противаг». Всі ці політичні інститути служать одночасно механізмами зовнішнього контролю над корупцією.

Проте не всі положення ліберальної демократії однозначно сприяють боротьбі з корупцією. Прикладом може служити принцип розділення влади. Розділення влади по горизонталі стимулює їх нагляд один над одним. Наприклад, в парламентській демократії представницька влада має повноваження відправити уряд до відставки. З іншого боку, в президентській демократії гілки влади ще більш функціонально розділені. Не зважаючи на це, корупція в президентських республіках в цілому вища, ніж в парламентських, що можливо пов'язане саме з трудомісткістю процедури імпічменту президента. Далі, розділення влади за територіальним рівнем і пов'язане з цим перенесення більшої частини повноважень виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування приводить до ефективного зменшення розмірів органів влади. Це підвищує інформаційну прозорість влади і зменшує корупцію. Проте, федеральний устрій держави, що забезпечує максимальну децентралізацію, часто приводить до регулювання різних аспектів однієї і тієї ж діяльності чиновниками різних інстанцій, і отже, до більшої корупції в порівнянні з унітарними державами.

Серед заходів протидії корупційним проявам виділяють наступні [20, с.73]:

1) *Неконституційність корупціогених норм.* Будь-які норми, що накладають на громадянина обмеження, можуть викликати корупцію, за винятком норм, що описують конституційні свободи і права людини. Останні накладають обмеження не стільки на індивідів, скільки на органи державної влади, будучи інституційними гарантіями як проти завищених вимог закону, так

і проти наділення органів державної влади дискреційними повноваженнями. Корупціогені ж норми неминуче порушують права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції.

2) *Інформаційне забезпечення громадян.* Даний метод включає аналіз законів з тим, щоб, проаналізувавши закон, чітко, лаконічно і дохідливо пояснити громадянам в чому полягають їхні права і обов'язки, які порушення що повинні за собою спричинити, як проходить судова процедура і що в ній враховується. Знаючи все це, громадяни будуть впевненіше поводитися, опинившись наодинці з тим, що підштовхує їх до дачі хабара чиновником.

3) *Відкритість відомчих систем.* Прозорість операцій, що відбуваються всередині відомств, і належний громадський небюрократичний контроль (у тому числі громадський бюджетний моніторинг) сильно похитнули б фундамент корупції. Але такий механізм неможливо реалізувати повною мірою не тільки тому, що громадська перевіряюча система сама була б схильна до корупції, а тому, що таким чином інформаційна безпека громадян і фірм порушувалася б ще більше. Наприклад, державні служби часто зберігають конфіденційні дані про громадян, а органи безпеки і військові відомства здатні повноцінно виконувати свої функції тільки при забезпеченні секретності.

4) *Соціальне забезпечення чиновників.* Першокласне медичне обслуговування, безпроцентні кредити для покупки нерухомості, велика пенсія — все це рівносильне підвищенню заробітної плати в державному секторі, і отже, збільшує втрати чиновника у випадку, якщо його зловлять на корупційній діяльності. Згідно досліджень, цей захід не надає негайної дії на корупцію, проте сприяє підвищенню якості бюрократії з часом.

Загальними принципами в галузі міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції є положення, згідно з якими суб'єкти правовідносин, що виникають, у якнайширше можливий спосіб співпрацюють між собою для підвищення ефективності боротьби з корупцією шляхом розширення, активізації та поліпшення міжнародного співробітництва у кримінальних справах. Суб'єкти мають плідно співпрацювати між собою згідно

з положеннями відповідних міжнародних договорів про міжнародне співробітництво у кримінальних справах чи домовленостей, досягнутих на основі однакового законодавства чи законодавчої взаємності, а також з дотриманням їхнього національного законодавства для розслідування та переслідування за вчинення корупційного правопорушення.

З метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності багатьма міжнародними інституціями схвалені заходи протидії корупції, які пропонуються для застосування на міжнародному та національному рівнях. Ряд таких заходів закріплено у міжнародно-правових документах, включаючи акти ООН. Такі заходи часто називають міжнародними стандартами протидії корупції (антикорупційними стандартами). Хоча їх не можна вважати стандартами у строгому розумінні цього слова – як про антикорупційні стандарти про них можна говорити лише умовно. Адже визначальною рисою стандарту є його нормативність (обов'язковість). Натомість особливістю вказаних заходів є те, що вони, по-перше, є рамковими за своїм змістом, по-друге, мають рекомендаційний характер.

Враховуючи значну кількість міжнародних стандартів, які є передумовами забезпечення антикорупційної політики видається за необхідне здійснення їх систематизації. Зокрема, «в залежності від виду суб'єкта прийняття їх можна поділити на:

- 1) ті, що прийняті ООН;
- 2) ті, що прийняті Радою Європи;
- 3) ті, що прийняті уповноваженими органами Європейського Союзу;
- 4) ті, що прийняті Групою держав проти корупції (GRECO) ;
- 5) ті, що прийняті іншими міжнародними інституціями».

Початком розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері боротьби з корупцією було прийняття 15.12.1975 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3514, яка засудила всі види корупції, у тому числі хабарництво, та виробила рекомендації для вжиття державами заходів, необхідних для запобігання й протидії корупції. Ці завдання деталізувалися в таких документах, як Резолюція

Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» від 12.12.1996 р., Декларація ООН «Про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» 1996 р., Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб 1996 р., Керуючі принципи для ефективного виконання Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1989 р., та стали основою для створення міжнародних нормативно-правових актів, які закріпили універсальні стандарти запобігання корупційним проявам [25].

До основних *міжнародних нормативно-правових актів слід віднести:*

Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V); Варто зазначити, що серед форм міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції виділяється: «взаємна правова допомога, що полягає в обробці запитів, що надходять від органів, які відповідно до національного законодавства мають право розслідувати чи переслідувати за вчинення корупційного правопорушення; екстрадиція; надання інформації за власною ініціативою; безпосередній зв'язок; обмін інформацією; передача кримінального провадження; співробітництво між правоохоронними органами; спільні розслідування; спеціальні методи розслідування» [26];

- Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 року;

- Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. (ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV);

- Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V);

- Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 (ратифікований Законом України від 18 жовтня 2006 року № 253-V);

- Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) - Багатостороння угода, |Статут від 05.05.1998;

- Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією 05.05.1998 (GRECO) (з 1 січня 2006 року Україна стала сороковим членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО));

- Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року;

- Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 року;

- Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, що прийняті Резолюцією 45/107 Генеральної Асамблеї ООН на 68-му пленарному засіданні від 14 грудня 1990 року;

- Резолюція № R (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» від 06 листопада 1997 року тощо.

Міжнародні Конвенції за своєю природою визначають стандарти заходів та правил, які країни можуть застосувати для зміцнення своїх правових норм та режимів державного регулювання у сфері протидії корупції, поняття та види корупційних діянь, напрямки та ключові засади здійснення Державами-учасниками заходів щодо запобігання та протидії корупції.

Як приклад, в ухваленій 15 грудня 1975 року Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3514(XXX) «Заходи проти корупції, яка практикується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами» закріплені наступні **спеціалізовані принципи подолання корупції**:

- 1) засудження усіх проявів корупції;
- 2) системного вжиття заходів запобігання транснаціональним проявам корупції;
- 3) міжнародної співпраці;
- 4) ведення статистичних та моніторингових інформаційних матеріалів про стан корупції в окремо взятій країні.

У Декларації ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р. «закріплені наступні:

- принцип ефективних та конкретних заходів боротьби з усіма формами корупції;
- принцип криміналізації за дачу хабарів;
- принцип єдиних стандартів і методів обліку;
- принцип визнання незаконного збагачення державних посадових осіб або обраних представників злочином;

принцип міжнародного співробітництва» [27].

На міжнародному нормативно-правовому рівні використовується кілька підходів:

1) *системний* - постійний моніторинг ситуації, щодо боротьби з корупцією у державах-учасниках, запровадження та адаптація нових правил та норм;

2) *комплексний* - передбачає налагоджену роботу між всіма державами-учасниками та міжнародними інституціями;

3) *послідовний* – поетапне впровадження змін, дотримання відповідних рішень, створення нових інституцій, впровадження нових законів;

4) *проектний* - залучення всіх суб'єктів до боротьби з корупцією, це безпосередньо і держави-учасниць і всієї міжнародної спільноти, при цьому створення нових проектів для боротьби з корупцією;

5) *стратегічний* - запобігання та контроль за процесом боротьби з корупцією.

На сьогодні не існує окремого нормативного документа, який би надавав комплексну характеристику нормативно-правової бази у сфері боротьби з корупцією Європейського Союзу, також відсутній чітко визначений перелік обов'язкових міжнародно-правових інструментів. У той час, коли корупція є масштабною проблемою, яка здатна завдавати великої шкоди державам, необхідність комплексного вивчення та дослідження даного питання є надзвичайно актуальним.

У праві Європейського Союзу, корупція визначається як складне явище з економічним, соціальним, політичним та культурним вимірами.

Право Європейського Союзу керується правилом, що боротьба з корупцією не може бути зведена до загальноприйнятого набору заходів. Проте, для того, щоб відповідь була успішною, *повинні існувати засоби для запобігання, виявлення, репресії та санкціонування корупції.*

Європейське право постійно поновлюється нормативно-правовими документами, які направлені на ефективну протидію корупції, опираючись на правову базу ЄС та законодавство держав-членів. *До джерел присвячених боротьбі з корупцією, які діють у ЄС*, можна віднести: Конвенцію 1997 року про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб ЄС або посадових осіб держав-членів; Рамкове рішення 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі спрямоване на криміналізацію як активного, так і пасивного підкупу; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією; Повідомлення Комісії до Ради Європейського Парламенту та Європейського економічного та соціального комітету – Про комплексну політику ЄС проти корупції; Рішення Ради Європи щодо запобігання корупції; Модельний кодекс поведінки на публічній службі 2000 р. (затверджений Комітетом міністрів Ради Європи); Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173); Конвенцію ООН проти корупції, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; Рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO) тощо.

Отже, нормативно-правова база Європейського Союзу налічує велику кількість правових документів, рекомендацій, ініціатив, проєктів, головною метою котрих є ефективне подолання корупції та залучення до боротьби якнайбільше держав, у першу чергу держав-членів ЄС та кандидатів на вступ до Європейського товариства

У міжнародному праві сформовані чіткі принципи та підходи боротьби з корупцією, напрацьована значна база нормативних документів. Однак, реалізація даних вимог потребує постійного моніторингу. Необхідність вивчення та аналізу даної проблеми, особливо у судовій практиці є критичною.

За допомогою грамотної та відповідальної реалізації механізмів боротьби можливо досягнути позитивного та ефективного результату у всіх державах. Тому, першочерговим загальнодержавним завданням кожної держави має бути питання запобігання та боротьби з корупцією. Посилення боротьби з корупцією – це колективна відповідальність. Водночас існує потреба у вдосконаленні деяких положень законодавства, зокрема щодо криміналізації деяких діянь щодо перешкоджання здійсненню правосуддя, перегляду встановлених санкцій за діяння, визначені у цих міжнародних договорах, удосконалення норм про застосування заходів кримінально-правового характеру за корупційні діяння щодо юридичних осіб.

В основі антикорупційної політики повинні бути такі складові: «1) політична воля; 2) відповідність міжнародним конвенціям; 3) розширення сфери застосування; 4) антикорупційне законодавство; 5) механізм його реалізації; 6) ефективна діяльність усіх установ, відповідальних за дотримання антикорупційних норм; 7) удосконалена система прийняття на державну службу; 8) адекватна заробітна плата; 9) прозорість та підзвітність діяльності влади; 10) толерантність; 11) чіткі правила фінансового контролю; 12) реєстр корупціонерів; 13) конфіскація майна» [8, с. 345]. Інструментами досягнення успіху є: оцінка поточної ситуації; визначення тенденцій та способів впливу; виважена кадрова політика.

Результати аналізу стану корупції в Україні, ефективності антикорупційної політики попередніх періодів, міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції свого часу дали змогу сформулювати такі ***«основні принципи антикорупційної політики на 2020–2024 роки:***

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація якого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків; усунення випадків

реалізації одним і тим же органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права» [28].

Корупціонером є особа, яка вчиняє не лише корупційний злочин, а й інші корупційні діяння. Особистість корупціонера не завжди вписується в класичне уявлення злочинця. Він відрізняється передусім особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння. Корупціонером може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій держави, тобто особа, яка має відповідний соціальний статус. Цей статус визначає реальні соціальні функції особи, обумовлені її становищем у системі суспільних відносин, і відіграє для особи корупціонера надзвичайно важливе значення у трьох аспектах. «По-перше, без відповідного соціального статусу особа позбавлена можливості до вчинення корупційних злочинів. По-друге, від соціального статусу (посади, яку особа обіймає; сфери її діяльності; рівня органу, в якому вона працює; характеру повноважень тощо) безпосередньо залежить характер корупційного правопорушення та його наслідки. По-третє, соціальний статус є тим фактором, який породжує проблеми із застосуванням антикорупційного законодавства, а саме утруднює притягнення особи до відповідальності за вчинене корупційне правопорушення. При цьому чим вищу посаду вона обіймає, тим більше можливостей у неї є для нейтралізації заходів соціального контролю».

Корупціонер — це особа, яка усвідомлює протиправність своїх дій чи бездіяльності і свідомо йде на порушення закону.

Характерною рисою корупціонера є наявність у нього корисливого або іншого особистого інтересу, який, по-перше, є обов'язковим елементом для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною; по-друге, свідчить про умисний характер корупційної діяльності. Серед мотивації гіпертрофоване прагнення до задоволення матеріальних потреб, жадоба накопичення, здирство та зажерливість. Корупціонери як правило є комунікабельними людьми, легко йдуть на соціальні контакти, вміють контролювати свою поведінку, емоційно витримані, неконфліктні, але схильні до ризику, амбіційні.

Відповідно до соціально-рольових ознак та форм і проявів корупційних діянь прийнято виділяти активний (пропонує неправомірну вигоду, хабар) та пасивний (той хто одержує) тип корупціонера. В межах активного типу може існувати ситуативний корупціонер (використовує підкуп для вирішення особистих питань лише в окремих випадках) та звичайний хабародавець, що умисно і постійно досягає власних цілей чи задовольняє інтереси інших осіб шляхом надання неправомірної вигоди службовій чи посадовій особі.

Пасивний корупціонер відрізняється особливою соціальною позицією, тобто дії цієї особи зумовлені наявністю владних повноважень чи виконанням службових або посадових обов'язків, певним становищем у системі суспільних відносин. Серед таких корупціонерів прийнято виділяти:

- дрібний (ситуативний) – одержує час від часу неправомірну вигоду в незначних розмірах за вирішення життєвих проблем пересічних громадян. Такий хабарник, діючи на користь хабародавця, як правило, рідко виходить за межі своїх повноважень, отримуючи незаконну винагороду власне за виконання своїх службових обов'язків. Здебільшого у таких випадках ініціатива давання-одержання хабара виходить від хабародавця;

- звичайний корупціонер – вони є лояльними до системи, конформісти, часто діляться отриманим з керівництвом, просто дотримуються «правил гри»;

- ініціативний (злісний) корупціонер – сам створює ситуацію для отримання неправомірної вигоди, постійно вишукує можливості для корупційної діяльності, фактично повністю або значною мірою підпорядковуючи цій діяльності свою службову діяльність (злочинний промисел у вигляді хабарництва), створює корупційні схеми (мережі), частіше діє через посередників. Ініціатива належить хабарнику і може мати форму як простої пропозиції, так і вимагання. При вимаганні хабара службова особа, використовуючи владні повноваження, авторитет посади, здійснює психічний тиск на хабародавця, висуває конкретні вимоги та умови задоволення інтересу останнього, або створює відповідну обстановку, за якої у хабародавця залишається єдиний спосіб вирішення питання - давання хабара.;

- особливо злісний (політичний) – обіймають посади на вищих щаблях влади та використовують свій політичний, державний статус для отримання переваг для себе та близьких осіб, мають вплив на правоохоронні органи та використовують їх у своїх схемах.

Крім того, в окрему групу відносять хабарників, який перебувають на матеріальному утриманні кримінальних угруповань, комерційних або політичних структур, забезпечуючи за допомогою наданої йому влади чи службових повноважень постійне обслуговування їх інтересів. Це найнебезпечніший тип хабарника, який, як правило, обіймає керівну посаду в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, має безпосередній стосунок щодо прийняття важливих рішень, наділених широкими владними повноваженнями. Відстоюючи за незаконну матеріальну винагороду інтереси зазначених суб'єктів, він може діяти як у межах своїх службових повноважень, так і виходити за них. Таку винагороду хабарник одержує здебільшого на системній основі, хоч вона може бути й разовою. Але в будь-якому випадку ця винагорода є досить значною - такою, що виправдовує його ризик. Її одержання ретельно вуалюється у форму подарунків, придбання нерухомості або цінного рухомого майна на підставних осіб, шляхом перерахування коштів на рахунки комерційних структур, благодійних фондів тощо, контроль над якими має

хабарник або його довірені особи. Такий хабарник є одним з елементів функціонування злочинних структур кланового (мафіозного) типу.

Корупція наносить багатомільярдні збитки міжнародній торгівлі та економічним відносинам країн світу. Саме це стало однією з причин зростання інтересу до проблеми міжнародної корупції останніми роками. Так, американські фірми-експортери стверджували, що вони часто програють вигідні контракти через те, що згідно із законом не мають права платити хабарі закордонним чиновникам. Навпаки, в більшості країн ОБСЄ хабара іноземним партнерам не тільки не заборонялися, але навіть могли бути списані з доходу при сплаті податків. Наприклад, були випадки у німецьких корпорацій такі витрати складали близько 5,6 млрд. дол. в рік. Ситуація змінилася тільки в кінці 1997 р., коли країни ОБСЄ підписали «Конвенцію про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій». У виконання конвенції протягом подальших років були прийняті закони, що забороняють явним чином національним компаніям давати хабарі кому б то не було.

За останні роки в списку найменш корумпованих країн Данія, Фінляндія, Нова Зеландія, Швеція, Гонконг. За даними міжнародної агенції Transparency International, Нідерланди та Люксембург перебувають у першій десятці держав з найнижчим рівнем корупції. Бельгія останніми роками втратила свої позиції та облаштувалась на 13–14 позиції рейтингу, що теж є високим показником. У першій десятці, окрім Нідерландів та Люксембургу, серед європейських країн перебувають Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія (перше місце), Швейцарія. Інші місця в першій десятці дістались Сінгапуру, Південній Кореї, Новій Зеландії та Японії. Серед найбільш корумпованих країн - Нігерія, Болівія, Колумбія, Сомалі, Південний Судан і Сирія.

За результатами 2022 року Україна отримала 33 зі 100 можливих балів і посіла 116 місце серед 180 країн в Індексі сприйняття корупції. Загалом Україні за 10-ть років поспіль з 2012 по 2021 рік вдалося досягти прогресу тільки на шість додаткових балів, тобто з 26 до 32-х відповідно. При цьому, найбільші показники

були досягнуті тільки у 2018 році – 32; 2020 році – 33 проти 32 у 2021 році. 36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) за 2023 рік, і тепер наша країна посідає 104 місце поміж 180 країн [29]. Зростання України на 3 бали — один із найкращих результатів за минулий рік у світі. З нами на одній сходинці опинилися Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни.

Реальний стан корупційної злочинності, зокрема в Україні виявити достатньо складно. Оскільки всі дослідники корупційної злочинності зазначають про її надто високий рівень латентності – понад 91%.

Не слід також забувати, що суттєву небезпеку становить зовнішній корупційний вплив транснаціональної злочинності, глобальні мережі якої структуровані в глобальні ринки та фінансові потоки, які використовують корупцію для розвитку, збереження та відновлення кримінального бізнесу. Корупційна загроза впливу міжнародної (транснаціональної) злочинності в сучасних умовах має системний характер, тісно пов'язана з корумпованим державним механізмом управління та низьким рівнем несприйняття корупції населенням країни.

Враховуючи вище зазначене, слід відмітити що корупція створює суттєву небезпеку для суспільства та держави, а також реальну загрозу національній безпеці. Корупція має низку причин та умов для свого виникнення та поширення в економічній, адміністративно-політичній та соціально-культурній організації суспільства, причому значна частина наслідків відчувається на ступені захищеності населення, забезпеченні їх прав і свобод.

Ефективність зусиль щодо протидії корупції залежить від здійснення політичної, державно-правової реформи. А саме, реформування адміністративних, муніципальних та судових інституцій, чіткого правового врегулювання повноважень і функцій політичних структур та посадових осіб, формування розвинутого громадянського суспільства та запровадження демократичних принципів управління громадськими справами, створення дієвого механізму громадського нагляду за владними структурами.

Зарубіжний досвід щодо протидії корупції, особливо як транснаціональної загрози підкреслює, що хоча повністю її позбутися не можливо, але цілком реально суттєво знизити її рівень та досягти позитивної динаміки. Це можливо при умові використання широкого арсеналу правових, організаційних та пропагандистських засобів боротьби із акцентом на попередження. Отже, аналіз міжнародного досвіду дає змогу узагальнити найхарактерніші механізми запобігання корупції з метою їх імплементації в до системи публічного адміністрування України.

Таким чином, сучасну корупцію в Україні слід усвідомлювати не лише як феномен внутрішньодержавної кримінальної активності, а й як зовнішню, транснаціональну загрозу національній безпеці. Тому заходи реагування мають бути адекватними.